

GAZDASÁGI CSELÉDEK, NYÁRI PÁSZTOROK ÉS TANYÁSOK

NAGY GYULA

A Pusztá hagyományos paraszti életéhez hozzátartoztak a gazdasági cselédek, a nyári pásztorok és a tanyások is. Bár egy részük csak egy-két évig élt a Pusztán, nélkülük hiányos volna a Pusztá életéről festett kép, ezért mi is foglalkozunk velük annál is inkább, mert a birtokos parasztsághoz viszonyítva is elég nagy volt a számuk.

A parasztember igyekezett a saját kisbirtokát, haszonbéres vagy feles földjét családjával elmunkálni. Ha nem lehetett, *cselédet* fogadott. Cselédek közé tartoztak azok, akik cselédkönyvvel álltak el: béresek, szolgálók, kanászok. Cselédkönyvet csak a 16 évesek kaptak, a századforduló után anélkül nem fogadták meg őket. Az iskolás korúak rendszerint a nyári hónapokra álltak el kanásznak vagy libapásztornak, ezek az ún. *nyári pásztorok* voltak.

A leszerződött cselédek között legnagyobb számmal a *kisbérésék* vagy másképpen a *mindénésék* voltak. A kisebb földű parasztnak ezekre volt legjobban szükségük. A jószáglegeltetéstől a marokverésig mindent elvégeztek, de nem kaszáltak, legfeljebb a jószágnak *csalinkáltak* (vágtak) egy talicskányi gyöpöt vagy lucernát. Az erősebb kisgazdaságok *bérest* fogadtak, az már kaszált is. A nagyobb gazdaságokban a béresen kívül feltétlenül kanász is volt, mert a béres nem pásztorokodott. A kanász viszont nemcsak jószágot őrzött, hanem szükség esetén néhány napra befogták még markot verni és sok esetben kapálni is. A Pusztán nem sok *szolgáló* volt. Csak a nagyobb gazdák tartottak és ott, ahol beteges volt az asszony. Nyári pásztort: kanászt és libapásztort csak olyan helyen tartottak, ahol nem volt, vagy még kicsi volt a gyerek. A pusztai ember alig várta, hogy gyerekeit a libák mellé állítsa: „Né ingyen ögye a könyeret!” Ahol nem volt 10—12 éves gyerek, ott feltétlenül fogadtak nyári pásztort.

I. A cselédfogadás

A cselédek január 1-től december 31-ig szerződtek. Legtöbbször vízkeresztkor (olájkarácsnykor) *álltak hejre* és szilveszterig *szolgáltak*. Az első világháború előtt még előfordult, hogy a cselédeket Szent Mihálytól Szent Mihályig fogadták, különösen a *tanyásbéreséket*. Az első világháború után január derekán kezdtek elállni. Legnagyobb részüket az *embéripiacon* fogadták meg. Orosházára a környékbeli falvakból is jártak *elállni*. A Bihar megyei *olájbéresék* Orosházán szilveszterkor a Kolofon kocsmában gyűltek össze, a gazdák ott fogadtak bérest közülük. A cselédek sokszor visszamaradtak a következő évre is, ilyenkor egy-két hetet kaptak a *hejreállásig*. Az erősebb, vagyis nagyobb gazdák közül egyesek *újé-*

vest alkalmaztak addig, míg a cseléd meg nem érkezett. Ezeket az orosháziak *béréshejteseknek* hívták Bérük egy kocsi szalma, vagy egy mázsa búza volt. A béreshelyettes beállítása legtöbbször olyan helyen történt, ahol a régi béres visszamaradt, de kikötötte, hogy 2 hétig nem áll helyre. Ez ritkán előfordult az újonnan megfogadott cseléddel is. Általában a frissen fogadott cselédek az első napokban helyreálltak.

A cselédpiacon, ha volt elegendő cselédnek való, akkor többet is megszólított a gazda. Alkudozni kezdtek, a gabonával kezdték, s ahhoz kapcsolódott a többi. A komoly hangú beszélgetés közben néha tréfásabb hang is vegyült. Mondják, hogy az orosházi Baranyai György amikor alkudott, megkérdezte: „Hogyan észél: mint a kacsza, vagy mint az ökör?” A kérdezett rendszerint a kacsát választotta. Nem fogadta meg, mondván: „A kacsza évés közben fojton iszik, s ezért sokat észik!” (A nagyon fukar Baranyai így kezdett hozzá a cselédfogadáshoz, ámbar lehet, hogy a fukarságát színezte ki az emlékezet.)

Csepregi Ferenc még a múlt század vége felé, mikor már megalkudott a béressel, elvitte a kocsmába és rendelt neki ebédet. Úgy tartották: „Amilyen az étte, ojan a tétte!” Ha nem tetszett neki, nem fogadta meg.

A helybeli cselédnek a mosás-varrás nem volt a bérében, helyette egy kocsi szalmát vagy száriziket s pár kg szappant kapott. A helybeli a gabona mellé egy választási malacot kért, de rendszerint kikötötte, hogy januári vagy februári legyen. Az alkut a kézfogás pecsételte meg. Az 1920-as évektől kezdve néhol a gazda bérlevelet állított ki két példányban, az utóbbi időben ez kötelező volt. A bérlevelet a gazda a cselédkönyvbe tette és a szobában a *sublótba* tartotta.

Aki el akart állni, azt a piac elején rendszerint meg is fogadták, mert olyan bért kért, amely akkor szokásos, megadható volt. Voltak olyanok is, akik nem akartak elszegődni, csak próbálkoztak mert volt valami kitartásuk azért olyan magas bért kértek, hogy azt ne is adják meg. Délben hazamentek és néhány hét múlva újra próbálkoztak.

A rendes gazda igyekezett mielőbb fogadni cselédet, mert a jó cselédet elkapkodták. Viszont a cseléd is igyekezett jó gazdához szegődni, mert a rossz cselédtartó csak sokára tudott cselédet kapni.

Az első világháború előtt Orosházán cselédközvetítők is voltak. Dán Péter és Kincses Ferenc gazdák is közvetítettek cselédet. Dán Péter román származású gazda magához „édesgétte” az „olájbérésüket” s elkommendálta.

A gazdák nagy része szívesebben fogadott messzi földről cselédet, mint helybelit, mert azok olcsóbbak voltak és ritkábban, vagy egyáltalán nem mentek haza. Ezért sok gazda az első világháború előtt Bihar megye román lakta falvaiban fogadott cselédet. Rendszerint a béres 3—4 barátja vele jött, akik a Pusztán el is álltak. Biharból főleg legények jöttek az Alföldre, lányok csak nagyon kevesen. A bihari román béresek legnagyobb része jó cselédember volt. Bár nem dolgoztak olyan keményen, mint a magyar béresek, de csendes természetüknél és igénytelenségüknél fogva szívesen fogadták őket. De voltak közöttük *hajtósak* is. Ilyen volt Juhász Nagy Vilmos bérese. „Belebetegedett”, ha a szomszédok valamilyen munkával megelőzték őket. Egyszer azzal állított a gazdája elé, hogy a szomszédok már föl-szedték a tuskót és csomókba hordták. A gazda megnyugtatta, hogy majd reggel hozzáfognak ők is. Reggelre a béres széjjelrúgta a szomszédék tuskócsomóit, hogy ne legyenek előbbre, mint ők. A gazda megpörölte érte, de nem volt szíve összeszedetni vele. A román béresek közül sok ide nősült és itt is maradt.

Csabára is jártak cselédért, mert oda Békésről, Dobozról is mentek a piacra elállni. Egyesek pedig a közeli, nemzetiségiak által lakott községekbe jártak cselédért. Komlósról legtöbbször csak lányok álltak el. A komlósi tót cselédek szívesen álltak el magyar gazdákhoz, bár igen keményen kellett dolgozni, de magasabb volt a bérük és jobb volt a kosztjuk. A Pusztán azért is álltak el, mert így a magyar nyelvet is gyakorolták, viszont a gazdák, különösen a gyerekek megtanultak szlovákul.

II. A kisbéres

Ezek 14—17 éves legénykék voltak. Az orosháziak *bérésgyeréknek* is hívták őket, a vásárhelyiek inkább *mindenősnek* nevezték, a mindennapi beszédben azonban csak *bérésnek* mondták.

A két világháború között búzából 5—6 q, árpából 1 q volt a bérük. Ehhez 2 öltöny (nyári és téli) ruha, 2 rend fehérmű (ing és gaty), 2 kötő, 1 pár csizma, 1 pár bakancs, 1 kalap és 1 sapka járt. Mosást, varrást, 30—50 pengőt és 2—3 szabadnapot is kaptak. A kisbéresek közül az erősebbek a cselédfogadásnál erősködtek, hogy kaszálni is fognak, s ezért 2 q gabonával többet is kaptak. Így történt ez Csizmadia Imrénél is, Gergely Lajos kisbérese 1926-ban kaszált, s utána a húga verte a markot, aki ott pásztorleány volt. Nemritkán kikötéseik is voltak, így legtöbb békési fiú kikötötte, hogy neki 2 békési „koszorús” kötőt vegyenek. Rendszerint pénzt kapott s ő vette meg. A békésiek az országos vásárkor mentek haza szabadságra, a komlósiak pedig búcsúkor.

A fentebb említett Csizmadia Imre 1934-ben Fábián Imre békési fiút megfogadta mindenestnek. Bérlevele a következő:

„Megfogadtam Fábián Imrét az 1934. évre mindenestnek. Bére: 5 (öt) mázsa búza 25 (huszonöt) pengő, 1 öltöny nyári ruha (3 db), 1 öltöny téli ruha (3 db), 1 sapka, 1 csizma, 1 pár papucs, 2 pár fehérruha, 2 db kötő, mosás, varrás. 3 szabadság, útiköltség fizetve.

Csizmadia Imre
Fábián Gábor

Elismervény

Alulírott ezennel elismerem, hogy gazdám a túloldalon jelzett összes béremet hiánytalanul kifizette, azt én a saját kezembe felvettem, és így rajta semmi néven nevezendő követeléselem nincs. Egészségesen távozom, miután a köztünk lévő szerződési viszony megszűnt.

1934. December hó 31-én.

Fábián Imre”

A helyreállt mindenest batyujában egy váltás fehérmű, kalap, és esetleg egy pokróc volt. Papucsot kevés vitt magával. Holmijait átadta a gazdaasszonynak. Az első napok megmutatták, hogy mi lesz belőle. Az evés is sok mindent elárult. Az első világháború előtt Csizmadia Imre a lassú mozgású, lassan evő román béresének mondta: „Né így egyél, hogy Páál, Páál (elnyújtva mondta), hanem így: Péter-Pál” (gyorsan ejtette ki). Vagyis gyorsabban egyen, mert aki gyorsan eszik, az gyorsan is dolgozik.

Az istállóban a gazda megmutatta a jószágállományt: a lovakat, teheneket. Amelyik kisbéres szerette a jószágot, tüstént megkérdezte a lovak nevét és megsímogatta. Megmondták neki, kit hogyan szólítson és a családból ki fog parancsolni. Az első nap tudtul adták neki: „Itt ojan hejed lész, amilyent igazítász magadnak!” Amelyik nekivaló volt, egykettőre megszokott, aki pedig nem, az „mészökött”. Ha a mindenest jóra vált be, a kisgazdásokban sok helyen családtagnak számított. De akadt rossz hely is. A mindenest az istállóban aludt.

Mindenféle munkát elvégeztettek vele, amit bírt. A jószág ellátása volt az első. Azok körül mindent önállóan végzett: a takarmány előkészítést, etetést, itatást, pucolást, ganézást. Szántásnál-vetésnél lovat vezetett vagy gyepelével szántott is. Kapált, markot vert, hordáskor kényét adogatott, kukoricát tört stb. Amikor nem volt nyári pásztor, a jószágot őrizte. Ha volt ideje a gazdaasszonynak is segített: vizet hozott, tűzrevalót készített, piacnapon a baromfiakat is ellátta. A mindenest könnyebb, de többféle munkát végzett, mint a felnőtt béres.

Legtöbb helyen a családdal együtt étkezett. Az egyik helyen az volt a szokás, hogy évés-kor mindenkinek a gazdaasszony szedett, míg máshol mindenki szedett magának. Csizmadia Imrénél, amikor piaci napon maga maradt a tanyában a mindenes, nem zártak el előle semmit sem, azt evett, amit talált. Ez sem volt általános szokás. Vasárnap reggel a jószág-
etetés-ítatás után tisztálkodott a kisbéres, s akkor váltotta a fehérműjét. Melegvizet kapott, s a kiskonyhában vagy esetleg a kamrában mosakodott. Akkor feküdt és kelt, amikor a család.

Legtöbb egy évig volt egy helyen, de voltak olyanok is, akik 2—3 évre, sőt hosszabb időre is megmaradtak a gazdájuknál. Egyesek vagy a bánásmód miatt, vagy amikor a nehezebb tavaszi munkák beköszöntöttek, otthagyták a helyüket. Ilyenkor levelet írtak a gazda a szülőiknek, hogy a gyereket küldjék vissza. Csak kevesen hajtották vissza a csendőrökkel, de nem is volt köszönet benne. A csendőrök is azt mondták a béresnek, legalább addig maradjon ott, míg ők ott lesznek.

III. Az éveskanász

A nagyobb gazdánál *éveskanász* volt, akit kisbéresnek is hívtak, annak is használták. Fejes Zoltánnál 10—12 marha és 5—6 bika volt a kanász kezén. Bére: 5 q búza, 1 q árpa, 5 q kukorica, 1 öltöny téli ruha, 1 öltöny nyári ruha, 2 rend alsóruha, 1 db 6 hónapos malac, 1 kocsi szalma, 2 kg szappan volt. Kosztot is kapott. Legtöbbször otthon mostak rá, de ez alku tárgya volt.

IV. A béres

Béreslegényt (bérest) általában ott tartottak, ahol ki tudták használni. Ehhez bizonyos nagyságú földterület és jószágállomány kellett. A béreslegény már emberszámba ment, vagyis zsákolt és kaszált.

A béres bére a két világháború között általában a következő volt: 8 q búza (az erősebbek 14 q gabonát is kaptak), 2 q árpa, 1 öltöny téli ruha, 1 nagykabát, 1 öltöny nyári ruha, 2 rend alsóruha, 1 pár csizma, 1 pár bakancs, 1 db hathónapos malac (a vidékiek malac helyett valamivel több pénzt kértek), és 2 kg szappan. Megállapodás volt, hogy mostak-e rá vagy sem, a vidékiekre feltétlenül mostak. A gazdánál étkezett, vagyis bentkosztos volt.

Egy gazdasági cseléd bérlevelét eredetiben közlünk: „Bérlevél, mely egyrésztől Lázár Lajos munkaadó, másrésztől ifj. Kocsis József munkavállaló között a mai napon jött létre. Kocsis Józsefet 1940. év január hó 10-től 1940. december 30-ig megfogadtam gazdasági cselédnek. Évi bére 10 q búza, 2 q árpa. A termény ennek betakarítása után fizetendő. 1 öltöny bársony ruha nagykabáttal, 1 öltöny ruha nagykabát nélkül. 2 ing, 2 lábravaló, 2 pár kapca, 2 zsebkendő, 1 db kalap, 1 db sapka. Pénzbér évi 65 pengő, azaz Hatvanöt pengő. 1 pár csizma, 1 pár bakancs, 1 pár januári malac, 1 kocsi szalma, 1 kocsi izik. Minden második vasárnap délután 1 órától éjfélig szabad. 2 kg szappan. Aratáskor, csépléskor, kukoricatörés idején szabadságnak helye nincs. Hmvásárhely, 1939. XII. 31.”

A béres minden gazdasági munkát elvégzett, ezt a bérlevelben így fogalmazták meg: az összes külső és belső gazdasági munkát tartozik elvégeznie. Sok helyen a gazdasági munkákon kívül még az épületek sárzását és karbantartását is elvégezte. Bár a tatarozás nem tartozott a gazdasági munkák közé, azt is elvégeztették vele, mert a béresnek a tanyán előforduló mindenféle munkát el kellett végeznie. A sárzás nyáron történt cséplés és kukorica-

szedés között, leginkább esős időben, amikor a kinti munkát nem lehetett végezni. A béresek nem álltak a jószág mellé, mert az a gazdának drága mulatság lett volna. A gazdaasszonynak sem segítettek rendszeresen, de kenyérsütéskor a fűtenivalót sokszor bekészítették vagy egy-egy kanta vizet vittek a konyhába. Ha segítettek a gazdaasszonynak, az néha egy pakli dohányt hozott nekik a piacról.

A béresek közül is legtöbb csak egy évig maradt egy gazdánál, még akkor is, ha jól megvoltak egymással. Ha visszamaradtak a következő évre, rendszerint béremelést kaptak. Szilveszterkor a parasztszaládoknál rétest sütöttek, melyet *kitolórésnek* hívtak. Fontosnak tartották, hogy a bérest jóllakassák vele és még csomagoltak is számára. Néhol az volt a szokás, hogy reggeli után a cselédet kifizették és elbocsátották, de legtöbb helyen csak déli 1 óra után engedték el, addig a jószágot még ellátta, s akkorra a béreshelyettes is megérkezett. Ez legtöbbször a gazda tanyása volt, vagy a nyári munkásai közül valamelyik.

Nagyon ritkán előfordult, hogy nős bérest fogadtak a kisebb földű parasztek is. Miután ilyen helyen nem volt külön lakás a béres számára, a konyhába vagy a kiszobába engedték. Az asszonynak is kialakult bére volt. Násztor György monori gazda nős béresének bérlevele: „Bérlevél Násztor György Orosháza T. 446. sz. alatti lakos gazda Orczán György és neje Váncz Anna Alsószopor (Szilágy m.) alatti lakosok gazdasági cselédek között szóbeli megegyezéssel létrejött szolgálati szerződésről.:

1. A cseléd neve: Orczán György és Orczán Györgyné szül. Váncz Anna.

2. A cseléd melyik év, hó és naptól, mely időpontig lett megfogadva: 1943. január 1-től 1943. december 31-ig.

3. A cselédek szolgálati bére: 1500 pengő, lakás és teljes ellátás, Kornélia nevű 3 éves gyerekeknek a tartása és ellátása.

4. Mi a cseléd munkaköre? Az összes külső és belső gazdasági munka.

5. Esetleges egyéb megállapodások: Amennyiben Orczán György katonai szolgálatot teljesít, a katonai szolgálati időre fizetés nem jár, csak a feleségének, akinek a bére ebben az esetben 480 pengő.

Hogy a szóbeli szerződés a fenti módon jött létre, aláírásunkkal igazoljuk.

Orosháza, 1943. évi január 1-én.

Násztor György
a gazda aláírása

Orczán György
a cseléd aláírása.”

V. A mindeneslány

Mindeneslányt a kisebb földű gazdák fogadtak. Nem volt olyan nagy választék belőlük, mint a cselédekből. Miután a lányok nem nagyon szerettek tanyára menni, a gazdának első szava az volt: „Tanyára gyűssz-é?” Ha szülei nélkül állt ki a piacra, könnyen azt felelte, hogy tanyára nem megy. Hacsak egy mód volt, a városba, faluba álltak el. Ha a szülei szegődtek el, a gazdától megkérdezték: „Van-é a tanyában bérés, ki parancsol majd neki stb.” Félítették a lányukat.

A mindeneslány bére a két háború között a következő volt: Az első évben 3—4 q, a másodikban 4—5 q búza, 50—60 pengő, 2 öltöny ruha: festő és ünneplő. 2 kötő, 2 kendő (az egyik nagykendő). 1 pár hosszúszáru cipő, 1 pár félcipő, 1 pár papucs és 1 kisebb párna. A komlósiaknak a papucsot és a kendőt Komlóson kellett a búcsún megvenni. Ekkor vittek be (István királykor) a búzát is.

Bemutatunk egy bérlevelet:

„Molnár Rozikát megfogadtam az 1928. évre: Mindenés lánynak. Évi bére: 4 és fél

mázsa búza, 20 pengő, 1 nagy hosszú kabát, 1 pár fél ünneplő cipő, 1 pár hosszú száru viselő, 2 öltöny festőruha, 2 festőkarton, 1 delin és 1 kerton kendő, 4 szabadság. Foglaló: 2 pengő.

Csizmadia Imre
Orosháza, III. Zombai utca 53.”

A mindeneslány a gazdaasszonynak segített a mosásban, főzésben. Ha a szükség úgy kívánta, a jószágra is vigyázott. Az erősebb a kapálásban és az aratásban is részt vett. Ha kisbaba volt a tanyában, szabad idejében pesztrálkodott is. Sokszor az ilyen helyre a gazdaasszony mellé nagyobbacska *pesztrát* fogadtak, aki a pesztrálkodáson kívül a gazdaasszonynak is segített, sőt ha úgy adódott, a jószágot is legeltette, de béresmunkát nem végzett. A mindeneslány a konyhában vagy a kisszobában aludt.

Ritkán fordult elő, hogy a gazda, a fia, vagy a béres kárt tett benne, de arra is vigyáztak, hogy a szomszéd legény, vagy béres se férjen hozzá. Csizmadia Imre közléséből tudjuk, hogy náluk — özv. Csizmadia Imrénénél — két évig szolgált egy román lány, aki elmondta, hogy mivel engedték el hazulról. Apja-anyja már nem élt és a sógora a lelkére kötötte, vigyázzon magára, nehogy úgy járjon, mint a szomszéd faluban az Annus. Azt pedig nagyon jól tudta, az hogy járt: teherbe esett, az erdőbe hurcolták, egy fához kötötték és otthagyták. Ezért, amikor a környékbeli *surbankó* legények zaklatni kezdték, rúgott, vágott, harapott, de érintetlenül ment haza.

Jobban szót fogadtak, mint a fiúk. Csizmadia Imrénénél is többször volt mindeneslány, mint fiú, mert az többet segített az idős asszonynak. A lányok jobban kihúzták az évet egy helyen, mint a fiúk, bár ritkábban akadt köztük olyan is, aki otthagya a tanyát és hazament. A szülők rendszerint újra elállították, mert különben „Nem lött párna, sē sömmi.” A jó helyen a lány egy kis bérjavítás esetén visszamaradt a következő évre is. A harmadik évre már ritkábban, mert részben nagylánnyá serdült, részben a falubeli barát nők a faluba csalogatták, ahol cselédlánynak állt el. Általában a lányok nagyobb barátsággal váltak el a gazda családjától, mint a fiúk. Amikor a tanyában már nem volt rá szükség, és máshová szegődött, onnan is sokszor meglátogatta a régi gazdáját. Csizmadia Imrét is az egyik volt mindeneslánya meghívta az esküvőjére. Ez sok gazdával megtörtént.

VI. A szolgáló

A szolgálólánytól megkövetelték azt a munkát, amit a gazdaasszony szokott végezni: önállóan is sütött, főzött, mosott, s tehenet fejt. Ezenkívül ellátta a baromfit és szükség esetén az istállóbar is dolgozott. Ha sürgős volt a mezei munka, akkor ott is dolgozott: kapált, markot vert, kukoricát tört. A jószág mellé is jobban odaállt, mint a béreslegény.

Nagyon ritkán fordult elő, hogy a gazda segített a szolgálója kihazasításában, különösen, ha a bérese vette el. A fiatalok rendszerint még hosszabb ideig ott maradtak, vagy mint cselédek, vagy mint időszaki munkások.

Nyári pásztorok:

Sok falusi szülő vizsga előtt *kivette* az iskolából a gyerekét, s legtöbbször ismerős gazdához *kiatta nyári pásztor*nak a kosztjáért és egy kis ruháért. Az első világháború előtt különösen a többcsaládos szegényember már május derekán kivette a fiát-lányát az iskolából s *elállította*, csak Szent Mihály után mentek iskolába, addig pásztorok voltak. A kisbirtokos családoknál is előfordult, hogy kukoricatörés után adták fel a nagyobb gyerekeket az iskolába, mert kukoricatöréskor kellett a kanász. Az első világháború után már szigorúbban fogták az iskolába járást.

Az fogadott nyári pásztor, akinek vagy nem volt családja, vagy még kicsi volt. De

mihelyt a gyereke pásztorsorba került (8—9 éves lett), akkor már nem fogadtak pásztort. A szülők alig várták, hogy a gyerekükre a jószágot rá lehessen bízni, azok azonban nem nagyon örültek neki. A pásztor akkor kelt, amikor a nap bújtt, s a harmat hideg volt. Ha a gazda fia, lánya viszont kanász-sorba került, kanászkodtak, s akkor ismét fogadtak nyári libapásztort, rendszerint lányt. A nagyobb gazdaságokban a kanász vigyázott a libákra is.

Az orosházi származású kis földű ember — még ha sok gyermeke is volt — csak nagyon ritkán állították el azokat nyári pásztornak, ellenben a békési 10—12 holdas parasztlak elállították. Némely többgyermekes család sajnálta pásztornak adni a gyereket: „Ráér még más lába kapcája lenni” — mondták.

A nyári pásztorok nem álltak ki az emberpiacra. Először egy ismerős családhoz adták ki a gyerekeket nyári pásztornak: majd adnak valamit. A következő évben már egy kis bért is kértek. Azután is legtöbbször ismerős helyre álltak el.

Mint mondtuk, az első évben nem volt kialakult bére, azt kapta, amit neki szántak. A következő évben: 1 öltözet ruha (alsó-felső ruha a kalaptól a cipőig volt a bére). Ha a pásztor 12 éves volt, s nem volt a gazdaságban kanász, akkor több jószágra vigyázott, s egy malacot is kapott. Főleg libákra vigyázott. Amikor az aratásban a kanász kiségitő marokverő volt, akkor kanászkodott a nagyobb jószágokra. A jószágvetésben segített a gazdaasszonynak, ezért az tejfölös kenyérral, szurdán-szombaton lepénnyel kedveskedett neki. A pásztorkiasszony a gazdaasszonynak segített, főleg a konyhán.

Elállításkor a szülők mondogatták: „Keményen köll fogni a gyereket, mi is úgy fogjuk, ha visszafelesél szájon köll türelni!” Négyszemközt azt mondták: „Né üssék-verjék minden ok nélkül.” A nyári pásztorok vagy a konyhában vagy a kisházban aludtak.

Nem sok esetben, de előfordult, hogy nem a családotól, hanem a lelencházról hozták ki a lelenckereket, mert annak nem kellett fizetni. A nyári szünidőben tartották, de dolgoztatták is őket. Az ilyen gazda azután kanásznak, béresnek „ütődött” (nem egészen normális) cselédet fogadott, olcsóbb bérért. Lénárt Sándor „sógorunk”-nak is mindig ilyen emberei voltak, mondta Csizmadia Imre.

VII. Az aratóbetyár

A 20—30 holdas parasztlak, ha a szántást, vetést stb. el is tudták maguk végezni, de az aratás nagy munkáját segítség nélkül nem, s ezért legtöbbször *aratóbetyárt*, *betyárt* fogadtak, mert a cselédet nem tudták volna kellőképpen kihasználni. A Pusztán arra nem tudtak feleletet adni, hogy miért hívták ezeket betyároknak.

A betyárokat is az emberpiacon fogadták. Az aratás megkezdése előtt egy-két nappal igyekeztek még elállni, hogy biztosítsák maguknak a nyári munkát, a kenyérnekvalót. Legtöbb betyárnak ismerősnél megvolt a helye, sokszor éveken keresztül. Volt betyár, aki szinte a családhoz tartozott. Mindig „bizalmasabb” viszonyban voltak a gazdával, mint a részesek. Öt-hat hétre fogadták meg őket. Péter-Páltól Nagyboldogasszonyig, vagy István királyig tartott a szolgálatuk.

A betyár bére az első világháború előtt: 8—10—12 q búza, 2 q árpa, 1—2 kocsi szalma. Bentkosztot kapott.

Szendi Horváth Bálint feljegyzései között találtuk:

„1880-ik évre megfogadtam *átójjásnak* Hegedűs Mihályt július 30-tól Nagyasszonyig (aug. 15), 8/ad fél köből gabona, fele búza, fele árpa, 2 kocsi szalma, 1 forint foglaló.” (Mindent egy kis alakú jegyzetfüzetbe-noteszbe jegyezték fel, mert a századforduló előtt nem volt munkakönyv és ezért az egyezés adatait a gazda jegyezte fel).

Blaskó István munkakönyvében ez áll:

„Csizmadia Imre megfogadtam Blaskó Istvánt betyárnak, 1914. június 25-től öt hétre. 5 q búza, 1 q árpa, 1 koci szalma, 5 forint (papucspénz) 1 forint foglaló és benkoszt.”

A betyár munkája az aratás kezdetétől a kazal lekötéséig tartott. Aratott, hordott, cséplelt (a társas cséplés idején a géppel ment). Cséplés után trágyázott és minden, a gazdaságban előforduló munkát végzett. A tanya és a melléképületek sárzását is ő végezte. A padlást legtöbbször esős időben sározta amikor kint nem lehetett dolgozni. Ha hosszabb ideig esett az eső, hazaküldték, s míg fel nem szikkadt a föld, otthon maradt. (Nem kellett enni adni neki). Ez nagyon ritkán történt, mert mindig tudtak munkát adni. Az első világháború előtt több betyár volt, mint azután.

VIII. Tanyások

A Pusztán ritkán lehetett üres tanyát találni. Előfordult, hogy az üres tanya körüli földet a gazda haszonbérbe vagy feléből kiadta, s a bérlőnek nem kellett a tanya; egyezség tárgya volt, hogy ki adja ki a tanyát. A körülmények döntötték el, hogy az üres tanyát a gazda vagy a bérlő hogyan hasznosította. A pusztán háromféle tanyás volt: *béres-tanyás*, *féléves-tanyás*, és *ingenyes tanyás*.

1. Béres-tanyás

Ha a nagyobb gazdaságban volt lakás a cseléd részére, akkor a gazda *béres-tanyást* *eresztett* bele. *Kommenciós éves béresnek* is hívták, az orosháziak pedig *tanyás-béresnek* nevezték. A tanyás-béresek sokszor a gazda közeli kistanyájából jártak át, a gazda jobban szerette, ha nem egy tanyában laktak.

A gazdaságoknak szükségük volt egy olyan idősebb béresre, aki a többi cselédet a gazda parancsa szerint irányította. A béresek közül ő volt az első, *öregbéresnek*, *béresgazdának* is hívták. Voltak olyan gazdák is, akik a közvetlen irányítást is maguknak tartották fent.

A béres-tanyás családos ember volt, ezért a gazda *kommenciót* mért neki, akárcsak az uradalmi cselédeknek. Mind a gazdaságnak, mind a béres-tanyásnak előny volt, ha a béresnek munkabíró *családtagjai* voltak, mert a gazdaság rendszerint alkalmazta őket.

Béres-tanyás kevés volt a Pusztán. A nagyobb gazdaságokon kívül ritkán a kisebb gazdaságokban is alkalmazták, ha pl. a gazda fiatalon halt meg, ilyenkor az özvegy béres-tanyással és egy éves kanással gazdálkodott mindaddig, míg fia, fiai fel nem nőttek.

Szent Mihálytól Szent Mihályig fogadták meg őket, vagyis a gazdasági év elejétől a gazdasági év végéig. Ez érthető is, mert a béres-tanyásnak hurcolkodnia is kellett, s az nem történhetett télvíz idején. Rendszerint hosszabb időt töltöttek el egy helyen.

A béres-tanyás a gazdaságban előforduló mindenféle munkát végezte — beleértve a tanya karbantartását is. Sok esetben a felesége a gazdaság teheneit fejte, s ezért minden reggel egy liter tejet kapott. Ha a gazdaasszonynak segített, azért külön díjazás járt. Sok esetben bejártak mosni, meszelní, libát tépni, vaját köpülni stb., sokszor hívás nélkül is mentek. A béres-tanyás bére általában a következő volt: 20 q búza, 4 q árpa, 1 kishold kukorica föld (bevetve), 400 □ veteményes föld (felszántva), disznó tartás: egy anyakoca nyári szaporulatával, kevés helyen tehéntartás, szabad tűzrevaló, 1 pár csizma, kevés pénz, amely 100—150 pengő körül mozgott, valamint *kommenció*: szalonna és só.

Egy béres-tanyás szerződése: „Alulírottak a következő feltételek mellett megfogadták Tóth Mihály H. M. Vásárhelyi lakost *kommenciós éves béresnek*. A bér időtartama 1941-től 1942. októberig. Bére a következő:

1. Egy évre kap 16 q búzát, melyet fele részben az új termésből kap.
2. 4 q szemestakarmányt, lehet árpa, kukorica, zab, vagy ocsú is. Fele újból, fele ré-
giből, kívánsága szerint, vagyis ami van a gazdaságnak.
3. Pénzbér 100, azaz szóval száz pengő.
4. Szalonna 25 kg, 20 kg só.
5. Egy pár zsíros csizma, vagy ára.
6. Egy hold, azaz 1100 □ kukoricaföld, amelynek csak a csótermése az övé. Ezen kí-
vül kap 200 □ veteményes földet.

7. A béres kívánságára a gazdaság engedélyt ad egy tehén tartására, polyvát, csuhét, szárat etethet. Ezen kívül kap egy magkoca tartást, 2 azaz két téli fiaival, melyet meghízla-
hat, és nyári szaporulatával.

8. A tanyás tartozik feles aprójószágot adni. Magjóság a tanyás, azaz a béresé. A sza-
porulat feles. Mihelyt kikelt az aprójóság, már közös, sem eladni, sem levágni a gazda tudta
és beleegyezése nélkül nem lehet. Nevelhet tyúkot, libát, pulykát, kacsát, gyöngyöst. Liba,
kacsa, toll közös. 1 kg-os csirkére 1 kg eleséget kap, libára kacsára pedig 2 kg-ot. Ezekre
is utólag kapja az eleséget, a beadott csirke, liba után.

9. A gazdasági épületeket kívül és belül tartozik a tanyásné kimeszelní. A gazdaság
adja a meszet és meszelőt. Kivételt képez a tanyás lakása, melyet belül is tartozik tisztán
tartani, a tanya istálló épületeket körül-javítani.

10. A tanyás és családja tartozik a gazdaasszonynak engedelmeskedni és tisztessége-
sen, illedelmesen viselkedni és vízzel ellátni, boltba vásárolni menni.

11. A tanyás kötelezi magát, hogy a vetést, ekézést, szárhordást a családjával ő intézi.
A szalma, törek, széna egyes kocsik megrakását végzi. Ha géppel végzik az aratást, a tanyás
gyerekei segítik összehordani a kévüket.

Ezen szerződést mindkét félnek felolvastuk, megmagyaráztuk és kötelezőnek nyilvá-
nítjuk.

Kutas-puszta, 1941. szeptember 16-án.

Munkaadó:
Kun Péterné

Tanyásbéres:
Tóth Mihály"

2. Féléves-tanyás

Más kategóriát jelentettek a *féléves*, vagy másképpen a *kistanyások*. Ha a 40—50 hol-
das parasztnak, vagy ritkábban a hasonló területet bérlőnek üres tanyája volt, sokszor úgy
hasznosította, hogy a munkaerőgondjain enyhítsen, ezért családos embernek adta ki a ta-
nyát. Miután az ilyen területű gazdaság egész évben nem tudta foglalkoztatni, alku tárgya
volt, hogy mikor és milyen munkát végzett a tanyás a kialakított bérért. A vállalt munkája
kb. fél évig tartott, s ezért az ilyen tanyásokat *féléves tanyásoknak* is hívták, noha a munká-
juk nem pontosan fél évig tartott, s az egyes munkák között szabad idő is volt. Ilyenkor
oda mehetett dolgozni, ahová hívták. Ők is Szent Mihálytól Szent Mihályig álltak el.

A féléves tanyás a következő munkákat végezte: Ősszel-tavasszal segített szántani-vetni,
Szent Mihálytól Szent György napig 4—5 lábasjószágot gondozott. Bére alku tárgya volt,
amely megszabott jószágtartással és szabad fütéssel járt. Sok helyen a tanyás felesége bejárt
a gazda tanyájába, kéthetenként nagymosást végzett s takarított, ősszel-tavasszal pedig
meszelt. Ha újevkor a cselédet otthagyták a nagytanyát, akkor bejártak kisegíteni, míg az
új cselédek meg nem érkeztek.

Egy féléves tanyás bérelvele: „Melyben alulírott megfogadtam Jenei Lajost Féléves
tanyásnak, 1938. Február 1-től 1938. október 1-ig. 1 mázsa búzáért, azaz egy m. búzáért
és egy m. morzsolt tengeriért, olyképpen, hogy május 1-ig tartozik 4 vagy 5 db jószágnak

gondját viselni és a tanya és takarmány környékét tisztán tartani. Ezért kap szabad tűzrevalót és évente örletést, és valamint előforduló egyéb hozni és vinni-valókat neki elvégzem.

Aprójószágot, amit nevel, az feles, tarthat 1 koca disznót 2 téli fiával és a nyári szaporulatával és minden beadott aprójószágnak kap 1 kg eleséget, a libákra egy és fél kg darabjára.

A tanyaépületet tartozik kívül belül jó karban tartani és meszelni, tartozik az ott ültendő gyümölcsfákat elsegíteni ültetni és szántás-vetést, valamint a nyári trágyahordást és terítést mind a kettő tanyában segíteni elvégezni, ott a lakáson a saját kosztján, míg a másik tanyában a gazda kosztján.

Kap még 1 vagy 2 száz □ feles veteményföldet és egy koca disznót fele malacéart tartozik gondozni. Kap még 2 liter, azaz kettő liter petróleumot az egész időre, míg jószág lesz a keze alatt. Tartozik a felesége a másik tanyában bemeszelni és a cséplés alkalmával segíteni tartozik.

Hódmezővásárhely, 1938. január 30 nap

Félévestanyás
Jenei Lajos

gazda
Tóth Imre"

A jó földű gazda igyekezett a szikes, gyöpös részeken földet szerezni, amelynek rendszerint egy része, vagy az egész legelő volt. A rajta lévő üres tanyába tanyást engedett, aki *szabadlakást* kapott. Szent Györgytől Szent Mihályig kezén volt a gazda marhaállománya vagy annak egy része, valamint a birkái. A gazda a fenti időre bért fizetett, mert a tanyást egész nap lekötötte a legeltetés, valamint a jószág gondozása. Főleg a vásárhelyi gazdáknak volt olyan tanyásföldjük is a sziken, ahol csak gyöp volt. Nyáron a jó földről odahordtak búzából, árpából egy asztagot, ott csépeltek el, hogy a telelő jószágnak ne kelljen almot hordani.

Akinek viszont a gyengébb, szikesebb földön volt az *öregtanyája*, de jó földön is volt egy kistanyája, kiadta féléves tanyásnak, mert a jószág egy része ott telet. Itt meg Szent Mihálytól Szent Györgyig etette és gondozta a tanyás az istállóban lévő jószágot.

Legtöbb esetben a gazda terményt adott a jószággondozásért. A tanyás gondjaira bízott jószág etetését a tanyás családtagjai is elláthatták. A gazda megszabta, hogy a tanyás milyen jószágot tarthatott: egy tehenet a borjával, egy-két kocát a szaporulatával. Az aprójószág feles volt, de a gazda adott hozzá szemes takarmányt. Sok helyen a gazda megengedte a szabadfütést, de rendszerint nemigen volt mivel, különösen a szikes részeken. Ott sokszor a legelőről összeszedett *árvaganéval* pótolták a tűzrevalót. Ha a jószággondozáson kívül más munkát is adott a gazda, akkor azt külön megfizette. Nyáron a gazdánál részes volt és mindig kapott harmados-, negyedeskukoricát.

Fejes Zoltán tanyása a szabadlakáson és szabadtüzelésen kívül 6 q búzát, 2 q árpát, 3 kishold harmadoskukoricát, 400 □ veteményt és egy disznótartást kapott. Ezért az *Örzsébeten* fekvő 60 kisholdon a gazda fogatával szántott és vetett, a vetésben a gazda is segített. Szántás-vetés után oda mehetett dolgozni, ahová akart.

Fejős János pósaalmi gazda 1929-ben feléből munkált egy tanyásföldet. Miután a tanyaára nem volt szüksége, viszont sok földdel „bibelődött”, az üres tanyát kiadta tanyásnak, mert a munkaerő kellett. Török Bálint tanyás önállóan szántott, vetett és trágyázott. Ősszel és tavasszal a tanyát kívül-belül tapasztotta és meszelte. Ezenkívül négy marhát gondozott. 5 q búzát, 1/2 kishold kukoricát és 100 □ veteményesföldet kapott. Az aprójószág feles volt, de a felére a gazda eleséget adott. Szabad jószágtartása volt egy anyakocára és nyári szaporulatára, valamint két téli hizónak-valóra. Amikor bent dolgozott a gazdánál, azért külön bért, vagyis napszámot kapott és benkosztot. Jó helye volt: este-reggel el nem maradt a pálinka. Azután öt évig Pető István Kakasszék alatti gazdánál volt féléves tanyás. Ott 3 lovat és 2 marhát gondozott, ezért 1/2 hold vetés s 4 q búza között választhatott. A zöldve-

tést választotta, cséplés után kiszámították az egy holdra eső termést, s a felét kapta. Így jobban járt. (A gazda lába béna volt, csak a tanya körül „motyogott”, s ezért volt szükségére féléves tanyásra).

Csáki Mihály kakasszéki gazda a közeli Szőkealmi dűlőben a Lázár István-féle 40 holdas birtokot 1939-ben feléből kifogta. Egy kis öregtanya és istálló állt rajta. A kistanyát Horváth Lajos féléves tanyásnak adta ki, mert télen a jóságga ott telelt. A tanyás öt hónapon át öt marhát gondozott, s tavasszal a szántásnál lövezető volt. Felesége éven át bejárt mosni a gazdához. Az ingyen lakáson és a szabad tüzelőn kívül 4 q búzát, 1 q árpát, 1/2 kishold kukoricát („mindibül”, de a szár visszamaradt), 300 □ veteményesföldet és szabad jószágartást kapott: egy öreg disznót tarthatott a szaporulatával és 4 süldőt.

A féléves tanyások keze alá leginkább növendék-, vagy ridegmarhát adtak, főleg trágyakészítés céljából. Éppen ezért ott is csépeltek gabonát és szárt, csuhéjt is raktak oda. Így nem kellett a trágyát messziről hordani, a féléves tanyásságnak ez volt a legfontosabb célja.

Amikor a féléves tanyásoknál az idő lejárt (a félév eltelt), a gazdák általában tovább foglalkoztatták őket, de ezért külön fizettek és kosztot is kapott. A gazda még így is jobban járt, mintha éves cselédet fogadott volna, mert munkását csak a nagy dologidőben foglalkoztatta és etette. Mikor olyan *csellengő* munka volt, elvégezte a gazda fiával, fiaival, a béressel és a kanással. Az orosházi határban a féléves tanyásságot nem ismerték.

3. Ingyenes-tanyás

Ha a kisebb földű gazdának nem volt szüksége munkaerőre, *ingyenes-tanyásnak* adta ki a tanyáját. Látszólag ingyen *eresztett* tanyást a gazda, mégis előnyösebb volt, mintha üresen állt, mert a tanyás karbantartotta az épületeket, és a tanyás szárnyasjóságga feles volt.

A lakásért a tanyás a tanyát kívül-belül tapasztotta és meszelte, a meszet és a meszelőt a gazda adta, de csak a külső meszeléshez. Tavasszal és a nyár végén meszeltek. Rendszerint az ember tapasztott s az asszony meszelt. A szárnyasjószágot a tanyás állította be, de a gazda darabonként 1, vagy 1,5 kg eleséget (szemestakarmányt: kukoricát, árpát vagy ocsút) adott. Az ilyen tanyás oda mehetett dolgozni, ahová hívták. Esetenként a gazdája is megfogadta: kapáláskor, szénavágáskor, aratáskor részesnek, kaszásnak. Különösen télen mindig kevés dolga volt, ráért egész nap az ablakon kefelé nézni, mondták is róla: „Na kukucska! már kifelé az ablakon.” Ezért tréfásan *kukucska-tanyásnak* is hívták. De még kistanyásnak is nevezték (mi azonban nem élünk vele, mert egyesek a féléves tanyást kistanyásnak is hívták). Úgy mondják, hogy a tanyások többsége ingyenes tanyás volt.

Török Bálint legénykorában három évig volt egyfolytában béres Olasz Imre feketehalmi gazdánál. Megnősült, s ekkor külön ment az apjától, a *maga karjára dolgozott*. Valameddig megfért volna az apja tanyáján, de elment ingyenes tanyásnak. Még az apjának sem volt lova, s így nem volt más választása: „Tanyásnak köllött lönni!” Szabó János tanyáját 10 kishold földdel Török Bálintnak az egyik rokona bírta. Török Bálint nem a tulajdonossal, hanem a haszonbéressel egyezett. Üres tanyát kapott szabadlakással, valamint jószágartással (egy anyakocát nyári szaporulatával, valamint hizónakvaló tartását engedélyezte a haszonbérő). A baromfi feles volt, de a beadott csirkére 2 kg kukoricát vagy árpát adott a gazda. Ha dolgozott az árendás gazdának, azért az fizetett.

Mondják, hogy előfordult, előnyben részesültek azok a tanyások, akiknek szép, fiatal feleségük volt. Helyel-közel a tanyásnének a szerződésben foglaltakon kívül más kötelessége is volt, és ha okosan viselkedett, hosszú éveket nem kellett más helyet keresni. Még nóta is szól róluk:

Hiba van a gazdaságba,
Nem jár gangosan a Sárga.
Csirke, pulyka meg egy sánta ruca,
Mindig az asztagot rúgja.

Gangosan jár már a Sárga,
Nincs hiba a gazdaságba.
Mer a gazda szereti a másét,
Kereksarú kistanyásné.

A félèves, és ingyenes tanyásoknak a gazda minden esetben megszabta, hogy milyen és mennyi jószágot tarthatott. Csak sertésről és baromfiról lehetett szó. Egy anyakocát tarthattak annak szaporulatával. Esetenként tehéntartást is engedtek. A szárnyasjószág számát is megszabta a gazda, mert azok kárt tettek a vetésben. Azért nevezték ezt mégis szabad jószágértartásnak, mert volt olyan tanya is, ahol egyáltalán nem lehetett jószágot tartani, nem engedte a gazda.